Editörler
Doç. Dr. Aylin AKTAŞ ALAN
Doç. Dr. Hülya KÖKMEN SEYİRCİ

MULTİDİSİPLİNER PERSPEKTİFTEN KÜLTÜREL MİRAS

DETAY YAYINCILIK
Ankara, 2024

DETAY YAYINLARI : 1927

1. Baskı : Ankara 2024
ISBN : 978-625-5532-10-7
Yayıncı Sertifika No : 46573
Matbaa Sertifika No : 42488

Kitap bölümlerine ait her türlü yasal/akademik ile bilim, etik ve dil sorumluluk bölüm yazarlarına aittir.

© Detay Anatolia Akademik Yayıncılık Ltd. Şti.

Her hakkı saklıdır. Yazarından ve yayınevinden yazılı izin alınmaksızın bu kitabın fotokopi veya diğer yollarla kısmen veya tamamen çoğaltılması, basılması ve yayınlanması yasaktır. Aksine davranış, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince, 5 yıla kadar hapis ve adli para cezaları ile fotokopi ve basım aletlerine el konulmasını gerektirir.

Dizgi : Detay Yayıncılık
Kapak Tasarım : Detay Yayıncılık
Baskı ve Cilt : Bizim Buro Basımevi
1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1 İskitler-Ankara

Kütüphane Bilgi Kartı
Editörler: Aylin Aktaş Alan, Hülya Kökmen Seyirci
Multidisipliner Perspektiften Kültürel Miras, 1. Baskı
ISBN: 978-625-5532-10-7, vi + 210 sayfa, kaynakça var, dizin yok

GENEL DAĞITIM ve İSTEME ADRESİ
DETAY ANATOLIA AKADEMİK YAYINCILIK LTD. ŞTİ.
Adakale Sokak No: 14/4 Kızılay/Ankara
Tel : (0.312) 434 09 49 ● Faks: (0.312) 434 31 42
Web: www.detayyayin.com.tr ● e-posta: detayyay@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iii

BİRİNCİ BÖLÜM

Kültürel Miras Turizmi ve Sürdürülebilirlik 1
Prof. Dr. Fatma Özlem Güzel

İKİNCİ BÖLÜM

Kültürel Miras Olarak Kamusal Alan Bronz Heykellerinin Bakımı, Onarımı ve Temizliği 23
Doç. Dr. Hanife Neris Yüksel

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. Yüzyıl Kültürel Mirasının Korunması ve Kent Belleğindeki Rolü 43
Doç. Dr. İkbal Boyacılar Erbaş

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Uluslararası Politikada Kültürel Mirasın Korunması 59
Doç. Dr. Senem Atvur, Doç . Dr. Ceren Uysal Oğuz

BEŞİNCİ BÖLÜM

Su Altı Kültür Mirasının Korunmasında Kıyı Devletlerinin Yetkisi 84
Prof. Dr. Mehmet Hanifi Bayram

ALTINCI BÖLÜM

Kültürel Mirasın Korunması 108
Doç. Dr. Hande Akyurt Kurnaz

YEDİNCİ BÖLÜM

Anadolu Kentleri ve Kültürel Miras 133
Doç. Dr. Kudret Sezgin

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Sualtı Arkeolojisi ve Kültürel Miras Yönetimi Uygulamaları 154
Doç. Dr. Erkan Dündar, Işıl Akalan Gündüz, Doç. Dr. Serkan Gündüz

DOKUZUNCU BÖLÜM

Kültürel Miras, Antalya Arkeoloji Müzesi ve Bağlı Müzelerde Yönetimi..... 169
Doç. Dr. Ahmet Çelik

ONUNCU BÖLÜM

Kültürel Miras Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi..... 189
Doç. Dr. Vedat Yiğitoğlu

SUALTI ARKEOLOJİSİ VE KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ UYGULAMALARI

Doç. Dr. Erkan Dündar[1]
Işıl Akalan Gündüz[2]
Doç. Dr. Serkan Gündüz[3]

Sualtı kültürel mirası, insanlık tarihine dair benzersiz ve paha biçilemez bilgiler sunan deniz, göl ve nehir yataklarındaki arkeolojik kalıntıları ifade etmektedir (Strati, 1995; Blake, 1996). Bu kalıntılar, gemi batıkları, antik limanlar, sualtı yerleşim yerleri ve diğer sualtı yapıları gibi çeşitli unsurları içermektedir. Sualtı kültürel mirasının korunması ve incelenmesi hem arkeolojik hem de tarihsel açıdan büyük öneme sahiptir. Sualtı Kültürel Mirası denilince akla genelde ilk olarak batıklar gelse de çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Yapıldıkları dönemde su ile bağlantılı olan iskele, rıhtım, mendirek ve dalgakıran gibi yapılar ve daha önce karada olup bir sebeple sualtına batmış alanlar da bu kavrama dahildir. Ülkemiz, sualtı arkeolojisinin doğum yeri olarak da tabir edilebilecek durumdadır ve dünyanın en önemli batıklarından başlıcalarına ev sahipliği yapmaktadır. Ancak son yıllarda, sayıları giderek artan deprem, tsunami, kıyı çökmesi ve suların yükselmesi gibi sebeplerle sular altına gömülen yerleşimlerde yapılan çalışmalar, sualtı arkeolojisinde yeni bir alan yaramıştır. Her biri kendine özgü bilimsele araştırma, konservasyon, restorasyon ve teşhir sorunları ile her biri kendine özgü olan bu yerleşimler sualtı arkeolojisine yeni perspektifler kazandırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Avrupa'daki öne çıkan sualtı yerleşim kazılarını örnekleyerek, farklı çevresel faktörlere sahip bu kazılardaki Kültür Mirası Yönetimi uygulamalarını incelemektir. Gerek kazıları gerekse korunma ve teşhir konusunda bulundukları farklı çevresel ortamlardan (tatlı su ve tuzlu su) dolayı çeşitli sorunlarla karşılaşılan bu alanlarda yapılan çalışmaların her biri üniktir. Bulundukları derinlik, eserler üzerindeki basınç, bulunduğu yerdeki dip ve yüzey akıntıları ile su kütlesinin yapısı nedeniyle, her alan kendi kazı ve koruma tekniğini geliştirmek durumundadır.

1.Sualtı Kültürel Mirasının Önemi

Sualtı kültürel mirası, insanlık tarihinin farklı dönemlerine dair değerli bilgiler sunan bir arkeolojik alan olarak büyük önem taşımaktadır. Antik gemi ba-

[1] Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, dundar@akdeniz.edu.tr,
Orcid No: 0000-0002-7907-1260.
[2] University of Hamburg, Fakultat GW, isil.akalan.gunduz@studium.uni-hamburg.de,
Orcid No: 0000-0002-0751-5678.
[3] Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, sgunduz@uludag.edu.tr,
Orcid No: 0000-0002-8923-8888.

tıkları, denizcilik teknolojileri ve deniz yolları gibi unsurlar, geçmiş uygarlıkların ticaret ve savaş stratejilerini aydınlatırken; sualtı yerleşim yerleri ve limanlar, antik toplumların yaşam biçimleri, ekonomik faaliyetleri ve sosyal yapıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu arkeolojik alanlar, doğal felaketler, savaşlar ve ticaret faaliyetleri gibi tarihsel olayların kısmen el değmemiş izlerini günümüze taşımaktadır. Bu nedenle, sualtı kültürel mirasının korunması ve bilimsel olarak incelenmesi, tarihsel olayların anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Sualtı kültürel mirasının etkili bir şekilde yönetilmesi, denizlerde, göllerde ve nehirlerde bulunan arkeolojik alanların gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, 2001 tarihli UNESCO Sualtı Kültürel Mirası Sözleşmesi, sualtındaki arkeolojik kalıntıların yerinde korunması ve sergilenmesine özel bir vurgu yapmaktadır (United Nations Educational, 2002, s. 51). Ancak, batık gemilerin halka açılması, bu yapıların narin doğası ve kargo yüklerinin tahribat ve yağmalanma riskinin yüksek olması nedeniyle zorlu uygulama süreçleri gerektirebilmektedir. Buna karşın, batık yerleşim yerleri, mendirekler ve limanlar, genellikle daha dayanıklı yapılar oldukları ve kıyıya yakın olmaları nedeniyle halka açılmaya daha elverişli olabilmektedirler Ancak, bu alanlar da turizm ve insan erişiminin kolaylığı nedeniyle tahribata ve yağmalanmaya daha açık hale gelmektedir. Ayrıca, kıyı şeridine yakın olmaları, bu alanları fiziksel hasara yol açabilecek doğal etmenler (dalgalar, fırtınalar, gelgitler, akıntılar) ve biyolojik zararlar (deniz organizmaları) karşısında daha savunmasız kılmaktadır (Secci & Stefanile, 2014).

2.Sualtı Kültürel Mirasının Yasal Çerçevesi

Sualtı kültürel mirası, insanlık tarihinin önemli bir parçasını oluşturan antik batıklar, gemiler, yerleşim alanları ve diğer arkeolojik kalıntıları içerir. Bu mirasın korunması, yalnızca tarihî ve kültürel değerinin tanınması açısından değil, aynı zamanda ekosistem ve biyolojik çeşitlilik açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik yasal çerçeve hem uluslararası hem de ulusal düzeyde çeşitli mevzuat ve sözleşmelerle şekillendirilmektedir.

2001 yılında kabul edilen UNESCO Sualtı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik en önemli uluslararası belge olarak öne çıkmaktadır. Bu sözleşme, üye devletlere sualtı mirasını koruma ve yönetme yükümlülükleri getirirken, aynı zamanda yerel toplulukların bu mirasa yönelik haklarını da güvence altına almaktadır. Sözleşme, sualtı alanlarının araştırılması, belgelenmesi ve korunması için gerekli olan etik ilkeleri belirlemekte, ayrıca sualtı kültürel mirasına zarar verebilecek faaliyetleri sınırlamakta ve yasaklamaktadır (UNESCO, 2022, ss. 194–204).

Ulusal düzeyde ise, birçok ülke kendi yasalarını geliştirerek sualtı kültürel mirasının korunmasını sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye, bu konuda 1983 yı-

lında yürürlüğe giren 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile önemli bir adım atmıştır. Bu kanun, sualtı kültürel mirasının korunması ve yönetimi için gerekli hukuki çerçeveyi sunmakta ve arkeolojik alanların korunmasını sağlamaktadır. Ayrıca, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, bu mirasın korunmasına yönelik projeler geliştirmekte ve farkındalık yaratma çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, yasal ve etik koruma sorunları da günümüzde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Sualtı kültürel mirası, madencilik, inşaat ve turizm gibi çeşitli ekonomik faaliyetlerin tehdidi altındadır. Bu durum, yasal düzenlemelerin uygulanması ve denetimi konularında zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası işbirliği ve bilinçlendirme kampanyaları, sualtı kültürel mirasının korunmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Yasal çerçevenin yanı sıra, sualtı kültür mirasının korunmasında etik sorunlar da bulunmaktadır. Özellikle, ticari kazılar, yağmalama ve kâr amacı güden koleksiyonculuk faaliyetleri, bu mirasın yok olmasına veya zarar görmesine neden olabilmektedir. Bilimsel olmayan yöntemlerle yapılan kazılar, sualtı kültür varlıklarının tarihsel bağlamından koparılmasına yol açarak, araştırmacılar için önemli bilgilerin kaybolmasına sebep olmaktadır.

Sualtı kültür mirasının korunması için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde daha güçlü yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. UNESCO 2001 Sözleşmesi, bu mirasın korunmasına yönelik önemli bir adım olmakla birlikte, devletlerin iş birliği içinde çalışması, bilimsel ve etik koruma standartlarına bağlı kalınması gerekmektedir (United Nations Educational, 2002). Bu bağlamda, devletlerin sözleşmeye taraf olmaları ve sualtı kültür mirasını geleceğe taşıyacak sürdürülebilir çözümler geliştirmeleri önem taşımaktadır.

3.Sualtı Kültürel Mirasının Yönetimi: Uluslararası Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Gelişmeler

Sualtı kültürel mirasının korunması, kültürel zenginliklerin sürdürülebilir yönetimi açısından giderek daha büyük bir öneme sahip olmaktadır. Türkiye dışında, sualtı kültürel mirasını korumaya yönelik politikalar ve uygulamalar, çeşitli ülkelerde geniş bir yelpazede farklılaşmaktadır. Örneğin, Fransa ve İtalya gibi Akdeniz ülkeleri, deniz altındaki arkeolojik alanlara yönelik koruma önlemleriyle dikkat çekmekte ve bu alanların yönetiminde geniş kapsamlı yasal düzenlemeler uygulamaktadır. Avustralya ise, özellikle Büyük Set Resifi çevresindeki sualtı mirasını korumak için gelişmiş teknolojik izleme sistemleri ve koruma bölgeleri oluşturmuştur. Bu tür politikalar, yalnızca sualtı arkeolojik alanlarının korunmasıyla kalmayıp, çevresel sürdürülebilirliğe de katkı sağlamaktadır. Yunanistan ve Hırvatistan gibi ülkeler ise dalış turizmi ile arkeolojik alanları birleştirerek koruma ve kültürel turizmi bir arada desteklemeyi hedefleyen politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda, UNESCO'nun 2001 tarihli "Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"si, taraf

devletlerin sualtı kültürel mirasını koruma yönünde etkili yasal çerçeveler geliştirmelerini teşvik etmektedir.

Türkiye'de, sualtı kültürel mirasının korunması alanında 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli adımlar atılmıştır. Özellikle Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi ve 1960'larda başlatılan Gelidonya Batığı kazıları, Türkiye'nin bu alanda uluslararası tanınırlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Ancak, Türkiye'de sualtı kültürel mirasının yönetimi halen çeşitli yasal ve kurumsal engellerle karşılaşmaktadır. 1980'lerden itibaren artan koruma önlemleri, deniz ve kıyı alanlarında arkeolojik çalışmaların gelişimine katkı sunmuştur. UNESCO'nun 2001 Sözleşmesi'ne Türkiye'nin 2020 yılında taraf olmasıyla birlikte, sualtı kültürel mirasına yönelik koruma stratejileri hız kazanmış ve ulusal düzeyde mevzuat güncellemeleri yapılmıştır. Ancak, Türkiye'de sualtı arkeolojisi terminolojisinde bir birlik oluşturma çabaları hâlâ devam etmektedir. Özellikle, dalış arkeolojisi alanında kullanılan terimlerde uyumun sağlanması, bu alandaki bilimsel iletişimi daha etkili hale getirecek bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiyenin sualtı arkeolojisindeki tarihi geçmişi 1960'lara kadar uzanmakla birlikte, son yıllarda bu alanda daha kapsamlı bilimsel araştırmalar ve eğitim programları oluşturulmuş, yükseköğretim kurumlarında uzman arkeolog yetiştirilmesi konusunda çeşitli adımlar atılmıştır. Türkiye, Akdeniz'deki jeopolitik konumu dolayısıyla geniş bir sualtı kültürel mirasa sahip olup, bu mirasın korunması ve tanıtılması, tarihsel değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından önem taşımaktadır.

4.Türkiye'de Sualtı Kültürel Mirası

Türkiye, sualtı kültürel mirası bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ege ve Akdeniz kıyılarında, antik dönemlere ait çok sayıda gemi batığı ve liman kalıntısı bulunmaktadır. Türkiye, bu alanda önemli bir bilimsel mirasa sahip olup, sualtı arkeolojisinin dünya genelinde gelişmesine katkıda bulunan çalışmaların merkezi konumundadır. Nitekim, sualtı arkeolojisinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı, Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalarla başlamıştır. Dünyanın en eski sualtı arkeolojisi araştırmaları, 1960'larda George Bass ve ekibinin Türkiye kıyılarında, özellikle Gelidonya batığında gerçekleştirdiği kazılarla başlamıştır (Bass vd., 1967).

Gelidonya Batığı kazısı, antik bir batığın titizlikle belgelenip analiz edildiği, modern arkeolojik yöntemlerin deniz altında uygulandığı ilk sistematik çalışmadır. MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilen Gelidonya Batığı kazısı, yalnızca Akdeniz ticaret ağlarının Tunç Çağı'ndaki işleyişine ışık tutmakla kalmamış, aynı zamanda sualtı arkeolojisinin temellerini atarak bu disiplini dünya çapında kabul gören bir bilim dalına dönüştürmüştür. Türkiye kıyılarında gerçekleştirilen bu öncü çalışmalar, sualtı kültürel mirasının korunması ve incelenmesi için çağdaş araştırma yöntemleri geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

Bu öncü çalışmaların ardından, Türkiye'de sualtı arkeolojisinin gelişiminde birçok bilim insanı önemli roller üstlenmiştir. Nergis Günsenin (Günsenin,

1996), Hayat Erkanal (Erkanal vd., 2017), Mustafa Şahin (Şahin, 2022), Cemal Pulak (Pulak, 1988), Erdoğan Aslan (Aslan, vd., 2018), Hakan Öniz (Öniz, 2019), Harun Özdaş (Özdaş, vd., 2012), Oktay Dumankaya (Dumankaya, 2018) ve Ahmet Bilir (Bilir, 2022) gibi isimler, Türkiye'deki sualtı arkeolojisinin uluslararası düzeyde tanınmasına ve bu alandaki tekniklerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bilim insanları, denizcilik tarihi, antik ticaret yolları ve batık gemilerin korunması gibi konularda önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin sualtı arkeolojisi alanındaki önemli konumunu pekiştirmişlerdir.

4.1.Türkiye'deki Sualtı Arkeolojik Çalışmalardan Öne Çıkan Örnekler

Türkiye, arkeolojik zenginlikleriyle sualtı arkeolojisinin doğuşuna öncülük etmiş ve bu alandaki çalışmalarla uluslararası düzeyde dikkat çekmiştir. Bu başlık altında ele alınan Uluburun, Serçe Limanı ve Yassı Ada batıkları gibi öne çıkan örnekler, Anadolu'nun Akdeniz ticaretindeki tarihsel rolünü ve bu suların antik çağlardan itibaren ticaret yollarının önemli bir durağı olduğunu gözler önüne sermektedir. Öte yandan, İznik Sualtı Bazilikası, tatlı su ve iklim değişimiyle ilgili veriler sunarken, Hersek Deltası'ndaki kara ve sualtı kazıları, yerleşim alanlarının doğal çevre ile olan ilişkisini, adaptasyon sürecini ve batık bir yerleşimin korunma koşullarını inceleme imkânı sağlamaktadır. Yine bu çerçevede ele alınan Baiae gibi sualtında kalmış antik Roma villaları, antik mimarinin sualtı koşullarında korunması ve eski uygarlıkların sahil yerleşimlerinin izlenmesi adına değerli bilgiler sunmaktadır. Ele alınan bu örnekler, Türkiye'nin sualtı kültürel mirasının çok yönlülüğünü ve bu mirasın korunmasına yönelik uluslararası çabaları ortaya koyarken, arkeolojik çalışmaların Akdeniz dünyasıyla paylaşılan tarihî ve kültürel birikimi derinlemesine anlamamıza katkı sağladığını göstermektedir.

Batıklar

Türkiye, sualtı arkeolojisi açısından oldukça zengin bir coğrafyada yer almakta ve bu konum, dünya sualtı arkeolojisinde öncü sayılabilecek keşif ve kazılara olanak tanımaktadır. Türkiye kıyılarında gerçekleştirilen başlıca kazılar arasında Uluburun Batığı, Serçe Limanı Batığı ve Yassıada Batığı bulunmaktadır. Bu batıklar, Akdeniz ticareti, deniz taşımacılığı ve Eski Dünya ekonomisi hakkında önemli veriler sunarak Türkiye'nin sualtı arkeolojisi alanında uluslararası bir konuma gelmesine katkı sağlamıştır.

Uluburun Batığı

Antalya'nın Kaş ilçesi açıklarında 1982 yılında keşfedilen Uluburun Batığı, MÖ 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Batık, Geç Tunç Çağı'na ait, dünyadaki en eski ve en kapsamlı gemi kalıntılarından biridir. 1984-1994 yılları arasında Amerikalı sualtı arkeoloğu George Bass ve ekibi tarafından yürütülen kazılarda, bakır külçeler, altın ve gümüş eserler, Mısır kökenli altın objeler ve Kıbrıs menşeli bakır gibi pek çok değerli ticari eşya gün yüzüne çıkarılmıştır

(Bass, vd., 1989). Bu buluntular, Akdeniz'deki çok kültürlü ticaretin kapsamını gözler önüne sermiş ve dönemin diplomatik ilişkilerine dair veriler sağlamıştır. Kazının sağladığı veriler, Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz'de gelişmiş bir ticaret ağı olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Serçe Limanı Batığı

Marmaris açıklarında 1977 yılında keşfedilen Serçe Limanı Batığı, MS 11. yüzyıla, Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Bu batık, erken Orta Çağ deniz ticaretini yansıtan en önemli örneklerden biridir. Buluntular arasında cam külçeler, çeşitli cam eşyalar, demir araç gereçler ve günlük hayatta kullanılan seramikler yer almaktadır. Serçe Limanı Batığı'ndan çıkarılan cam külçeler, özellikle cam üretiminde Orta Çağ teknolojisine dair bilgiler sağlamaktadır (Bass, vd., 2004). Bu kazıdan elde edilen buluntular, Bizans İmparatorluğu'nun ticaret ağının genişliğini ve cam ticaretindeki rolünü gözler önüne sermektedir. Ayrıca, cam külçelerin kimyasal analizleri, Akdeniz bölgesinde cam üretimi ve ticareti üzerine önemli veriler sunmuştur.

Yassıada Batığı

Muğla'nın Bodrum ilçesi yakınlarında bulunan Yassıada, Roma ve Bizans dönemlerine ait batıklarla bilinen bir arkeolojik alandır. Burada yürütülen kazılarda, MS 4. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlenen ticaret gemisi kalıntıları bulunmuştur. Bu batıklardan en önemlisi, MS 4. yüzyıla tarihlenen bir Bizans ticaret gemisidir (Bass & van Doorninck, 1971). Yassıada kazılarında ele geçen ticari mallar, dönemin ekonomik yapısı, Doğu Akdeniz ticaret yolları ve Bizans İmparatorluğu'nun deniz ticaretindeki rolü hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Kazıda ayrıca amforalar, seramik eşyalar ve diğer ticari mallar ortaya çıkarılmıştır; bu buluntular, Bizans İmparatorluğu'nun ekonomi ve ticaret organizasyonunu anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Bu batık kazıları, Türkiye'nin sualtı kültürel mirasına yaptığı katkıları gözler önüne sererken, arkeolojik kazı tekniklerinin gelişimine de öncülük etmiştir. Türkiye sularında yürütülen bu kazılar, Türkiye'nin sualtı arkeolojisi alanında önemli bir konumda olmasını sağlayarak, Akdeniz arkeolojisi ve tarihine eşsiz katkılar sunmaktadır.

Batık Yerleşimler

İznik Sualtı Bazilikası Kazıları- Tatlı Su ve İklim Değişimi

2014 yılında gerçekleştirilen İznik'in havadan belgelenmesi çalışmaları sırasında, İznik Gölü'nün kıyı şeridinden yaklaşık 50 metre uzaklıkta yer alan bir bazilika kalıntısı keşfedilmiştir (**Görsel 1**). Bu keşif, Türkiye'de ve dünya genelinde büyük ilgi uyandırmış, aynı yıl dünyanın en önemli 10 arkeolojik keşfi arasında yer almıştır. 2014 yılında keşfedildiğinde, bazilika içerisinde su derinliği yer yer 3 metreyi bulmuştur. Bu bazilikanın keşfi, yalnızca arkeolojik bir buluş olmanın ötesinde, aynı zamanda İznik Gölü'nün su seviyesindeki değişiklikler ve iklim değişikliği gibi önemli çevresel etkenlerin de bir kanıtı niteliğindedir.

Görsel 1. İznik Gölü Sualtındaki Batık Bazilika (Foto: S. Gündüz – Kazı Arşivi)

Bazilika kalıntılarında sualtı arkeolojik kazılarına, 2015 yılında İznik Arkeoloji Müzesi başkanlığında, Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Mustafa Şahin'in bilimsel danışmanlığında başlanmıştır (Şahin, 2015). 2022 yılından itibaren kazılar, Şahin'in başkanlığında kesintisiz devam etmektedir. İznik Antik Kenti'nin, Hristiyanlığın bir din olarak kabul edildiği I. Ekümenik Konsül'ün (325) yapıldığı yer olması gibi önemli tarihi olaylara ev sahipliği yapması, bazilika hakkındaki soruların çoğalmasına neden olmuştur.

Bazilikanın, Aziz Neophytos'a adanmış olduğu düşünülmektedir ve yapılan kazılarda, daha erken döneme tarihlenen sütunların varlığı, Aziz'in kilisesinin bir Apollon tapınağı üzerine inşa edildiği yönündeki hikâyeyle de uyum göstermektedir. Ayrıca, I. Ekümenik Konsül'ün bu bazilikada yapılmış olabileceği hipotezi de bilimsel olarak değerlendirilen sorular arasındadır (Şahin, 2022).

İznik Bazilikası'nda sualtı arkeologları ile başlayan kazı çalışmaları, kısa sürede uluslararası ve disiplinler arası bir iş birliğine dönüşmüştür. Yapılan araştırmalar, bir deprem, tsunami veya göl seviyesindeki değişim gibi doğal olayların, bazilikanın 11. yüzyılda sular altında kalmasına yol açmış olabileceğini ortaya koymuştur (Gastineau, vd., 2021; 2024).

İznik Sualtı Bazilikası'nın gölün tatlı suyunda bulunması, arkeolojik eserlerin korunmasında deniz suyunda olduğu gibi tuzdan arındırma gibi uzun süreçlerin gerekmemesi avantajını sağlamaktadır. Karasal arkeolojik kazılarda olduğu gibi, su altından çıkarılan eserler yıkandıktan sonra kurutulmakta ve ardından çizim aşamasına geçilmektedir. Küçük eserlerin belgelenmesi ve restorasyonu, karasal arkeoloji çalışmalarına benzer yöntemlerle gerçekleş-

tirilmektedir. Ancak, sualtındaki mimari yapıların korunmasında suyun özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. İznik Gölü'nde su seviyesinin hızlı düşmesi, kazılar sonucu ortaya çıkarılan duvarların korunmasını kısmen kolaylaştırmıştır. Sualtında derz dolgu, sağlamlaştırma çalışmaları tam olarak henüz mümkün değilken, suların çekilmesi sonucu karasal bir ortama ulaşan duvarlarda koruma çalışmaları büyük bir dikkatle yapılabilmektedir.

Bazilikanın konumu ve İznik Gölü'ndeki dönemsel su seviyesi değişimleri göz önüne alınarak, bu alanın bir müze olarak halka açılması projesi üzerinde çalışmalar sürmektedir. İznik Gölü'ndeki su seviyesi değişikliklerinde, bilinçsiz sulama ve iklim değişikliği önemli rol oynamaktadır. Her iki etkinin de insan kaynaklı olduğu açıktır ve İznik Gölü Batık Bazilika kazıları, insan faaliyetlerinin kültürel miras üzerindeki doğrudan etkisini gözler önüne sermektedir.

Hersek Deltası Kara ve Sualtı Kazıları- Batık bir Yerleşim

Marmara Denizi'nin güneyinde, İzmit Körfezi'ne kıyısı bulunan Yalova ili Altınova ilçesi Kaytazdere beldesi açıklarında, 2019 yılında gerçekleştirilen *Yalova İli Kıyıları Antik Liman ve Sualtı Yüzey Araştırması* projesi sırasında bir yapı grubu tespit edilmiştir. Literatür araştırmaları, bu kalıntıların antik Limnae yerleşimi ve daha sonraki dönemlerde *Kibotos* olarak adlandırılan bölgeye ait olabileceğini göstermektedir. (Gündüz vd., 2023) Kalıntılar, Karamürselbey Eğitim Merkezi Komutanlığı kıyı şeridinden yaklaşık 20 metre uzaklıkta yer almakta olup, -20 cm ile -250 cm derinlikler arasında dağılmaktadır. Araştırmalar sonucunda, su altında en az beş farklı yapı kalıntısının bulunduğu tespit edilmiştir (Gündüz, 2020; Gündüz & Akalan Gündüz, 2019; 2022).

2021 yılında Altınova ilçesi sınırlarında gerçekleştirilen sualtı araştırmalarında, Civetot/Kibotos Kalesi'ne ait olduğu düşünülen yeni mimari kalıntılar keşfedilmiştir. Bu kalıntılar, kale yapılarının kuzeyinde ve güneydoğusunda, iki farklı noktada su altında yer almaktadır. Kuzeydeki kalıntılar, birden fazla odaya sahip olup, midye ve yosun yoğunluğu nedeniyle tahrip olmuş; ayrıca araştırma süresi ve deniz koşullarının zorluğu nedeniyle tam olarak planları çıkarılamamıştır. Ancak yapılan tespitler, kalıntıların iki farklı kalınlıkta duvarlara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Güneydoğudaki duvar ise, kuzeydeki duvar gibi ciddi tahribata uğramış olmasına rağmen, dış hatları belirgin şekilde izlenebilmiştir. Bu kalıntılar, kıyıdan 175 metre uzaklıkta başlayıp, 70 metre boyunca düz bir çizgi halinde devam eden dört metre kalınlığında bir iskele yapısına işaret etmektedir. Güncel araştırmalar, bu geniş yapı grubunun büyük olasılıkla bir felaket sonucunda sular altında kaldığını düşündürmektedir (Gündüz vd., 2021).

Marmara Denizi, yoğun insan nüfusu ve sanayileşme nedeniyle büyük bir çevresel baskı altındadır. İzmit Körfezi'nin kuzey kıyıları hem nüfus yoğunluğu hem de sanayinin etkisiyle önemli bir değişim geçirmiştir. Buna karşın, güney kıyısında bulunan Limae/Kibotos kalıntıları, askeri alan sınırları içinde kal-

dığından dolayı nispeten bakir kalmıştır. Bununla birlikte, Marmara Denizi'nde görülen çevresel sorunlar, özellikle müsilaj sorunu, denizin ekosistemini ve tarihi dokusunu tehdit etmektedir. Bu bağlamda, su altında kalmış bir yerleşim olan Limae/Kibotos, Marmara Denizi'nin tarihsel ve bilimsel önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bölgenin stratejik önemi, başta Konstantinopolis ve Nicomedia gibi tarihi kentlere yakınlığıyla ön plana çıkmaktadır; ancak depremsellik, sanayi faaliyetleri ve insan eliyle yapılan tahribatlar bu bölgenin tarihi dokusunu olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, burada yürütülen arkeolojik çalışmalar bölge tarihinin korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Görsel 2. Karamürselbey Eğitim Merkezi kıyı şeridinde keşfedilen yapı kalıntıları, tespit anı (Foto: S. Gündüz)

Marmara Denizi, İznik Gölü'nden farklı olarak denizsel bir ekosisteme sahip olup, bu durumun getirdiği özgün dinamikler, sualtında gerçekleştirilen kazılarda elde edilen eserlerin korunması ve restorasyonu açısından daha fazla titizlik gerektirmektedir. Bu denizselliğin etkileri, arkeolojik buluntuların sürekliliği ve korunabilirliği üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Sualtında tespit edilen kalıntıların üzerini kaplayan midyeler ile yapıların içlerini dolduran kavkıların yoğunluğu, ilk bakışta yapının anlaşılmasını zorlaştırmıştır (**Görsel 2**). Ancak, temizleme işlemlerinin ardından duvarların genel hatları belirgin hale gelmiştir (**Görsel 3-4**). Kazılar sonucu ortaya çıkarılan taşınabilir kültürel varlıklar, kazı evindeki laboratuvarlarda yıllarca maruz kaldıkları tuzdan arındırılmaktadır. Eserler, plastik kutularda bekletilerek düzenli olarak suyun tuz oranı ölçülmekte ve belirli aralıklarla

suyun değiştirilmesiyle tuz salımı kontrol edilmektedir (**Görsel 5**). Bu süreç, eserin boyutuna ve suya maruz kalma süresine bağlı olarak aylar sürebilmektedir. Tuzdan tamamen arındırılan eserler, ancak bu aşamadan sonra belgelenmeye başlanmaktadır.

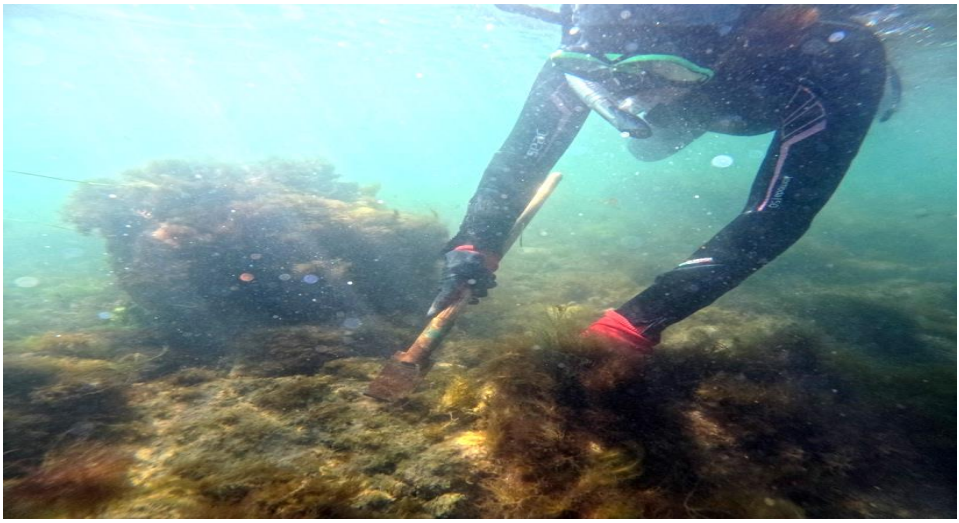

Görsel 3. Sualtında tespit edilen mimari kalıntılar üzerindeki midye ve yosunların temizliği (Foto: S. Gündüz)

Görsel 4. Karamürselbey Eğitim Merkezi kıyı şeridindeki kalıntılar, temizlik sonrası (Foto: S. Gündüz)

Görsel 5. Sualtı Kazılarından çıkan taşınabilir kültür varlıklarının tuzdan arındırılma işlemi (Foto: I. Akalan-Gündüz).

Baiae- İtalya'da Batık Villalar

Baiae, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Napoli Körfezi'nin kuzey kıyısında yer alan bir tatil ve sağlık merkeziydi. Günümüzde ise su altındaki batık kalıntıları sayesinde tarih ve arkeoloji meraklılarının ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle MÖ 1. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasında yapılmış olan villalar ve termal yapılar su altında korunarak günümüze ulaşmıştır. Bu yapıların bir kısmı Pisones ailesine ait olup, İmparator Hadrianus Dönemi'ne (MS 117-138) ait bir villa ve İmparator Claudius'un Nymphaeum'u (MS 1. yüzyıl) gibi yapılar bu zengin tarihi mirasın parçalarıdır. Campi Flegrei, 176.600 hektarlık bir alanı kaplayan önemli bir volkanik ve arkeolojik su altı alanıdır. Bu alan, Cuma'dan Napoli'ye kadar uzanan kıyı şeridi boyunca kesintisiz bir şekilde yer almaktadır. Su altındaki yapılar, 15 metre derinliğe kadar izlenebilmekte olup, bu durum bölgenin arkeolojik değerini artırmaktadır. 1997 yılında Baiae bölgesi, kısıtlı alan olarak ilan edilmiştir. Bu durum hem bölgenin korunması hem de arkeolojik araştırmaların daha düzenli bir şekilde yürütülmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Bruno vd., 2015, s. 41-42).

2002 yılında, İtalyan Kültür Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı tarafından Baiae Deniz Koruma Alanı- Su Altı Arkeolojik Parkı (AMP Baiae) kurulmuştur. Bu park, su altındaki arkeolojik kalıntıların yoğunluğuna dayanarak üç farklı bölgeye ayrılmıştır ve her bir bölge, belirli koruma seviyeleri ile tanımlanmıştır. Bu yapılandırma hem koruma hem de araştırma faaliyetlerinin etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır (United Nations Educational 2002, s. 58).

Baiae'nin su altındaki alanı, İmparator Claudius'un Nymphaeum'u (MS 1. yüzyıl) ve taş döşeli yollar (MS 1.-4. yüzyıl) gibi önemli yapıları barındırmaktadır. Punta Epitaffio'nun güneydoğusunda, Pisones ailesine ait olduğu düşünülen daha eski bir villanın (MÖ 1. yüzyıl sonu- MS 1. yüzyıl başı) kalıntıları üzerine

inşa edilmiş termal yapılar (MS 1.-3. yüzyıl) ile İmparator Hadrianus Dönemi'ne ait bir villa da yer almaktadır. Bu yapılar, yürüyüş yolları, bahçeler, kaplıcalar ve balık çiftlikleri gibi çeşitli unsurları içermektedir. Ayrıca, zeminlerde kullanılan mozaikler (opus tessellatum, opus sectile, opus signinum, opus spicatum), freskler ve heykeller gibi sanat eserleri günümüze ulaşabilmiştir (Bruno, vd., 2015, 41).

Her kazı alanı, kendi çevresel koşullarıyla özelleşmiş olduğundan, Baiae'nin batık yapılarının taşınabilir olmaması, yerinde koruma ile ilgili çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Baiae'de gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları, sualtındaki yapıların restore edilip korunması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Bruno va., 2013). Bu restorasyon süreçlerinde, antik yapılara zarar veren biyolojik etkenlerin ortadan kaldırılması için, karada genellikle kullanılan baltalar, çekiçler, keskiler ve metal spatulalar gibi aletlerle mekanik temizlik çalışmaları yapılmıştır. Detaylı temizlik için ise su altında kullanılabilen bir el motoru tercih edilmiştir (Petriaggi & Davidde 2012, şekil. 4). Üst duvar yüzeylerinin doldurulması, sentetik çuvallar aracılığıyla veya su altında boşlukları ve derin çatlakları doldurmak üzere özel olarak tasarlanmış, harcı basınç altında dağıtan bir "regülatör/enjektör" ile gerçekleştirilmiştir (Davidde Petriaggi vd., 2020, s. 195–196).

Günümüzde Baiae Sualtı Arkeoloji Parkı'nda dalış ve maske-palet-şnorkel ile geziler düzenlenmektedir (Subaia, 2024). Ancak, su altında bu tür aktivitelere katılmak isteyen veya katılamayan birçok bireyin bu deneyimden mahrum kalmaması amacıyla, belgelenen yapıların sanal ortamda gezilebilmesi üzerine çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Davidde Petriaggi vd., 2020, şekil. 8a). Bu bağlamda, sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımı, sualtı arkeolojisi alanında daha geniş kitlelere ulaşmayı ve bu eşsiz deneyimi paylaşmayı mümkün kılmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sualtı kültürel mirası, insanlık tarihine dair eşsiz bilgiler sunan, doğal ve tarihi olayların izlerini taşıyan önemli bir alan olarak dikkat çekmektedir. Antik gemi batıkları, liman kalıntıları ve sualtı yerleşimleri gibi çeşitli yapılar, geçmiş uygarlıkların sosyal, ekonomik ve teknolojik yapıları hakkında derinlemesine anlayış sağlamaktadır. Türkiye, zengin sualtı kültürel mirası ile dünya çapında önemli bir konuma sahip olup, uluslararası araştırmalara ve biyoloji, hidroloji, jeoloji ve sismoloji gibi bilimler ile akademik işbirliklerine ev sahipliği yapmaktadır.

Özellikle İznik Sualtı Bazilikası, sualtı arkeolojisinin hem tarihi hem de çevresel faktörler açısından ne kadar zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu bazilikanın keşfi, hem su seviyesindeki değişikliklerin hem de iklim değişikliğinin etkilerini ortaya koymakta, arkeolojik buluntular üzerinden tarihsel olaylara ışık tutmaktadır. Benzer şekilde, Yalova'nın Hersek Deltası'nda

bulunan batık yerleşimler, bölgenin antik ticaret yollarının ve denizcilik tarihinin anlaşılması açısından kritik öneme sahipken, aynı zamanda bölgenin geçirdiği doğal felaketler ve bu felaketlerin kıyı coğrafyasına etkileri ile ilgili önemli bilgileri barındırmaktadır.

Diğer yandan, İtalya'nın Baiae bölgesindeki su altı kalıntıları, Roma İmparatorluk Dönemi'nin sosyal ve kültürel dinamiklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Baiae'deki yapılar hem mimari özellikleri hem de tarihi bağlamları ile araştırmacılar için büyük bir ilgi kaynağı oluşturmakta, bu bölgenin korunması ve araştırılması için yürütülen çalışmalar, uluslararası işbirliklerinin önemini ortaya koymaktadır.

Sanal gerçeklik teknolojileri gibi yenilikçi uygulamaların kullanımı, sualtı kültürel mirasının daha geniş kitlelere erişilebilir olmasını sağlamaktadır. Örneğin, Baiae Sualtı Arkeoloji Parkı'nda yapılan sanal turlar, ziyaretçilere tarihi yapıları keşfetme imkânı sunmakta ve bu tür deneyimlerin korunma çabalarına katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, sualtı mirasının korunması için sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesi ve uluslararası işbirliklerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Sualtı arkeolojisi, yalnızca arkeolojik buluntuların korunmasını değil, aynı zamanda bu alanların sosyo-ekonomik kalkınma ve turizm potansiyelinin değerlendirilmesini de içermelidir.

Sonuç olarak, sualtı kültürel mirasının korunması ve araştırılması, tarihimizin ve kültürümüzün gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu alanda yapılacak her türlü çaba, insanlık tarihinin bu benzersiz parçalarını korumak ve anlamak için hayati önemdedir. Özellikle uluslararası işbirlikleri ve disiplinler arası çalışmalar, bu mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunması ve incelenmesi için gereklidir.

KAYNAKÇA

Aslan E., Kılıç Y. & Orhan U. 2018, "Phaselis Güney Limanı". *Phaselis* 4, 1–13.

Bass G. F., Throckmorton P., Taylor J.D.P., Hennessy J. B., Shulman A. R. & Buchholz H.-G. 1967, "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck." *Transactions of the American Philosophical Society* 57/8, 1–177. doi.org/10.2307/1005978

Bass G. F. & van Doorninck, Jr. F. H. 1971, "A Fourth-Century Shipwreck at Yassi Ada." *American Journal of Archaeology* 75/1, 27–37. doi.org/10.2307/503679

Bass G. F., Pulak C., Collon D. & Weinstein J. 1989, "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign." *American Journal of Archaeology* 93/1, 1–29. doi.org/10.2307/505396

Bass G. F., Matthews S., Steffy J. R. & van Doorninck Jr. F. H. 2004, Serçe Limani: An Eleventh-Century Shipwreck Vol. 1, The Ship and Its Anchorage, Crew, and Passengers. Texas A&M University Press.

Bilir A. 2022, "İstanbul Vordonisi Adası Sualtı Çalışmaları". Ed. H. Öniz, Türkiye'de Sualtı Arkeolojisi. İstanbul, 173–178.

Blake J. 1996, "The Protection of the Underwater Cultural Heritage". *The International and Comparative Law Quarterly* 45/4, 819–843.

Bruno F., Gallo A., Filippo F. De, Muzzupappa M., Petriaggi B. D., & Caputo P. 2013, "3D documentation and monitoring of the experimental cleaning operations in the underwater archaeological site of Baia (Italy)". *2013 Digital Heritage International Congress (DigitalHeritage)* 1, 105–112.

Bruno F., Lagudi A., Gallo A., Muzzupappa M., Davidde Petriaggi B. & Passaro S. 2015. "3d Documentation of Archeological Remains in the Underwater Park of Baiae". *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* 40, 5/W5, 41–46. doi.org/10.5194/isprsarchives-XL-5-W5-41-2015

Davidde Petriaggi B., Stefanile M., Petriaggi R., Lagudi A., Peluso R. & Di Cuia, P. 2020, "Reconstructing a Submerged Villa Maritima: The Case of the Villa dei Pisoni in Baiae". *Heritage* 3/4, 1199–1209. doi.org/10.3390/heritage3040066

Dumankaya, O. 2018, "Bandırma İlçesi Şirinçavuş Mahallesi Antik Liman, Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Araştırmaları 2017". Ed. U. T. Sivrioğlu, Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi. Bursa, 165–175.

Erkanal H., Aykurt A., Büyükulusoy K., Tuğcu İ., Tuncel R., & Şahoğlu V. 2017, "Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı* 38, 133–150.

Gastineau R., Anselmetti F. S., Fabbri S. C., Sabatier P., Roeser P., Gündüz S., Şahin M., Duarte E., Rapuc W., Gebhardt A. C., Franz S. O., Niessen F. & de Sigoyer J. 2024, "Seismic Stratigraphy and Sediment Cores Reveal Lake-Level Fluctuations in Lake Iznik (NW Turkey) over the past ~70 ka". *Sedimentary Geology* 464/106620, 1–20. doi.org/10.1016/j.sedgeo.2024.106620

Gastineau R., de Sigoyer J., Sabatier P., Fabbri S. C., Anselmetti F. S., Develle A. L., Şahin M., Gündüz S., Niessen F. & Gebhardt A. C. 2021, "Active Subaquatic Fault Segments in Lake Iznik along the Middle Strand of the North Anatolian Fault, NW Turkey". *Tectonics* 40 e2020TC006404. doi.org/10.1029/2020TC006404

Gündüz S. 2020, "Sualtı Arkeolojisi ve Marmara Denizi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/40, 633-662. doi.org/10.21550/sosbilder.791422

Gündüz S. & Akalan-Gündüz I. 2019, "Ancient Harbors and Underwater Surveys of Yalova Coasts – Altınova District". *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 857–867.

Gündüz S. & Akalan-Gündüz I. 2022, "Reconsidering the fort at Civetot (Kibotos) and the Recent Discovery of a Submerged Building Complex in Nicomedia Bay". *Al-Masāq Journal of the Medieval Mediterranean* 34/3: 237–255. doi.org/10.1080/09503110.2022.2059641

Gündüz S., Akalan-Gündüz, I. & Ekizoğlu İ. 2021, "Altınova İlçesi Sualtı Kültür Varlıkları". Eds H. Ceylan & T. Aktaş, Yalova Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı. Yalova, 79–90.

Gündüz S., Özbey A. S. & Akalan-Gündüz I. 2023, "Limnae/Civetot Sualtı kazıları". *42. Kazı Sonuçları Toplantısı* C.5, 103–112.

Günsenin N. 1996, "1994 Yılı Marmara Adaları Sualtı Araştırması". *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13/1, 357–373.

Öniz H. 2019. “A New Bronze Age Shipwreck with Ingots in the West of Antalya-Preliminary Results”. *Palestine Exploration Quarterly* 151/1, 3–14. doi.org/10.1080/00310328.2019.1579467

Özdaş H., Kızıldağ N. & Okan E. 2012, “Ege-Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2010 Yılı Çalışmalar”ı. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29/2, 267–281.

Petriaggi R. & Davidde B. 2012, “The ISCR Project ‘Restoring Underwater’: An Evaluation of the Results After Ten Years”. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 14, 193–200. doi.org/10.1179/1350503312Z.00000000016

Pulak C. 1988. “The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign”. *American Journal of Archaeology* 92/1, 1–37. doi.org/10.2307/505868

Secci M. & Stefanile M. 2014, “Sailing heavy weather”. Underwater Cultural Heritage Management in Italy, IKUWA V Proceedings of the 5th International Congress on Underwater Archaeology, A heritage for mankind, Cartagena, October 15th-18th, 99–106.

Strati A. 1995, The Protection of the Underwater Cultural Heritage: An Emerging Objective of the Contemporary Law of the Sea. London.

Subaia, 2024. Archaeological Marine Park of Baia. https://subaia.com/en/archaeological-park-baia

Şahin M. 2015, “İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzey Araştırması-2015”. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 4, 32–51.

Şahin M. 2022, “Underwater Excavation at the Basilica Church in İznik Lake – 2019”. *International Journal of Environment and Geoinformatics* 9/2, 71–80.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. The Records of the 31st session of the General Conference. Paris, 15 October to 3 November 2001, Vol. 1 (Paris 2002).

UNESCO. 2022, “Heritage Under Water at Risk Threats - Challanges – Solutions”. Eds. A. Hafner, H. Öniz, L. Semaan, & C. J. Underwood, UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, ICOMOS – ICUCH, 194–204.